

EGOISM, OMAHUVI JA ALTRUISM

Toredad poisid jäävad viimaseks.

Leo Durocher,
Brooklyn Dodgers'i endine mängija

Inimese kõrgeim moraalne eesmärk on tema enda õnne saavutamine.

Ayn Rand, *The Virtue Of Selfishness*

Probleemi ülevaade

Mõnikord kasvatatakse lapsi nii, et nad tunnevad end süüdi, kui on mures omaenda heaolu pärast. Neile õpetatakse, et enesearmastus on isekus, patune hoiak. Teha asju iseenda heaks on halb. Tegelikult kasvatati mind ennastki rangelt religioosses kogukonnas, kus lastes tekitati tunne, et nad on patused. Õige hoiak enese suhtes pidi olema alandlikkus ("õndsad on need, kes on vaimust vaesed, sest nende päralt on taevariik") ja enesemadaldamine ("kui inimene ei vihka omaenda elu, ei astu ta Jumala riiki").¹

Mõnikord on säärase kasvatuse tulemuseks enesevihkamine, madal enesehinnang, eneseusalduse puudumine, masohhism ning kõikeläbiv irratsionaalne süütunne. Nimetagem seda hoiakut *enesemadaldamiseks*. Dostojevski *Vendades Karamazovites* katkestab Liza oma kihluse pühakusarnase Aljošaga, selgitades talle, et viimane on tema jaoks liiga hea:

Just praegu mõtlesin jälle, juba kolmekümnendat korda: kui hea, et ma teile ära ütlesin ja teile naiseks ei tule! Teie ei kõlbagi abikaasaks. [...] Ma tahan, et keegi mind piinaks, abielluks minuga, aga pärast piinaks mind, petaks mind ja lahkuks, sõidaks minema. Ma ei taha õnnelik olla!

Veidi hiljem loeme:

Liza aga, niipea kui Aljoša oli eemaldunud, paotas ukse, pistis sõrme prao vahele ja lükkas ust kõigest jõust. Umbes kümne sekundi pärast, vabastanud oma käe, läks ta pikkamisi tooli juurde, istus ja hakkas hoolega uurima oma mustakstõmbunud sõrme ja küüne alt väljapiigistatud verd. Ta huuled värisesid ja ta sosistas kiiresti-kiiresti endamisi: "Olen alatu, alatu, alatu!"²

Vastupidiseks äärmuseks on *eneseülistuse moraal* ehk *minuismi* (ingl *me-ism*) *moraal*, mille kohaselt meil tuleb armastada eeskätt iseennast. Ayn Randi *The Virtue of Selfishness*, Robert Ringeri *Looking Out for Number One* ja David Seabury *The Art of Selfishness* soovivad meil armastada eeskätt iseennast, isegi kui seeläbi tehakse haiget kellelegi teisele. Egoismi legitiimsust pole tõenäoliselt keegi kaitsnud selgesõnalisemalt kui Friedrich Nietzsche (1844–1900), kes õpetas, et me peaksime püüdma rahuldada omaenda võimuiha, vajaduse korral isegi ekspluateerides ja valitsedes teisi, enne kui nemad hakkavad valitsema meie üle:

Tugev võidab. Selline on üleüldine seadus. Rääkida õigest ja väärast *per se* pole mingit mõtet. Ükski vägivalda, vägistamise, ekspluateerimise, hävitamise akt pole sisemiselt "ebaõiglane", kuna elu ise on vägivaldne, vägistav, ekspluateeriv ja hävitav ning on mõeldamatu teistsugusena.³

Nietzsche egoismi-versioon on äärmuslik. Veidi leebema vormi leiab Thomas Hobbesi (1588–1679) klassikalisest tööst *Leviathan* (1651). Hobbes usub, et egoism on õige alus moraalseks ja poliitiliseks eluks. Inimloomus on põhiliselt rajatud omahuvile,

seepärast pole mõtet inimestelt altruismi nõuda. Kõik pealtnäha altruistlikud teod on, kui vaadata sügavale inimeste südamesse, lihtsalt maskeeritud isekus. Siiski pole Hobbes relativist. Valgustatud egoism paneb aluse objektiivsetele moraalinormidele ja legitiimsele poliitilisele süsteemile – Leviaatanile.

Hobbesi argument on järgmine. Oletame, et eksisteeriksime täiesti väljaspool ühiskonda, ilma seadusteta ja kokkulepitud moraalita, "loodusseisundis". Pole olemas mingeid ühiseid eluviise, pole muid vahendeid huvikonfliktide lahendamiseks peale vägivalda, pole usaldusväärseid ootusi selle suhtes, kuidas teised inimesed käituvad – välja arvatud tõsiasi, et psühholoogiliste egoistidena järgivad inimesed omaenda soodumusi ja arvatavaid huvisid, kaldudes toimima ja reageerima kartlikult, tujukalt ja vägivaldselt.

Loodusseisundis elamise tulemuseks on kaootiline anarhia. Mõistus soovitab meil mitte sõltuda kellestki teisest peale meie enda, sest teised jätavad meid hätta, kui see on nende huvides. Ma pean alati olema valvel, kaitstes oma elulisi huvisid. Kuid ma näen, et teised mõtlevad sedasama – võibolla löövad nad minu vastu kampa. See suurendab minu hirmu teiste ees ja viib omakorda preventiivsele või ärahoidvale agressioonile, mis toob kaasa "kõikide sõja kõikide vastu":

Sel ajal, kui inimesed elavad ilma ühtse Võimuta, mis hoiaks neid kõiki aukartuses, on nad seisundis, mida nimetatakse Sõjaks; ja see on kõikide sõda kõikide vastu. [...] Sellel kõikide sõjal kõikide vastu on see tagajärg, et miski ei saa olla Ebaõiglane. Õige ja Väära, Õigluse ja Ebaõigluse mõistetel pole siin kohta."

Säärases seisundis on elu "üksildane, vilets, vastik, loomalik ja lühike".

Kuid mõistus ütleb meile, et kõikide sõda kõikide vastu pole tegelikult kellegi huvides. Meile kõigile oleks parem, nii individuaalselt kui kollektiivselt, kui võtaksime omaks teatud minimaalsed reeglid, mis kaaluksid üles otsese omahuvi, iga kord kui see omahuvi seab ohtu teised. Seega on ühiselt

kokkulepitud moraalikoodeksi idee aluseks ratsionaalne omahuvi.

Ent mõistagi ei hakka moraalikoodeks tööle, kui sellele aluvad ainult mõned inimesed. Need mõned notitakse ootevalmis huntide poolt maha nagu lambad. Mõistus saab moraali toetada ainult sel juhul, kui eeldused teiste inimeste käitumise kohta õnnestub ümber pöörata. Hobbes arvas, et seda võiks saavutada vaid Leviaatan, absoluutne valitseja, kellel on oma seaduste maksmapanemiseks absoluutne võim. Kuid see pole õige. Minimaalselt moraalise ühiskonna võivad inimesed saavutada demokraatlikult, kui on olemas ühised reeglid või eluviisid, mida õpetatakse ühiskonna kõigile liikmetele, süstitakse neile sisse noores eas ning jõustatakse rühma poolt.

Ühiskonna liikmed peavad saama loota sellele, et kõik järgivad vastastikku neid reegleid, isegi kui see pole kooskõlas nende otsese omahuviga. Siiski on reeglite eiramine ratsionaalne alati, kui kehtivad kaks järgmist tingimust: teie arvestus näitab, et te pääsete karistusest, ja teie seaduserikkumine ei ähvarda tõsiselt sotsiaalse süsteemi kui terviku stabiilsust, ei nihuta seda tagasi loodusseisundi suunas.

Sääraste rikkumiste vältimiseks pakub Hobbes välja tugeva keskvalitsuse võimsate politsei jõududega ning kindla ja tõhusa karistussüsteemiga. Oht saada tabatud ja karistatud peaks funktsioneerima kuritegevuse tõkestajana. Inimesed peavad uskuma, et seaduserikkumised pole üldiselt nende huvides. Kas Hobbesi käsitus inimloomusest on õige? Kas tal on õigus selles osas, et eetiline egoism on õige moraaliteooria?

Milline on enese eest hoolitsemise, omahuvi, enesearmastuse koht moraalses elus? Kas kõik, mida me teeme, on tõesti ajendatud omahuvi motiividest, nii et moraal on paratamatult egoistlik? Kas mingi egoismi vorm on parim moraaliteooria? Või on egoism diametraalses vastuolus tõelise moraaliga? Kas altruism on võimalik, ning kui jah, kas altruism on ratsionaalne? Neid küsimusi uurime käesolevas peatükis.

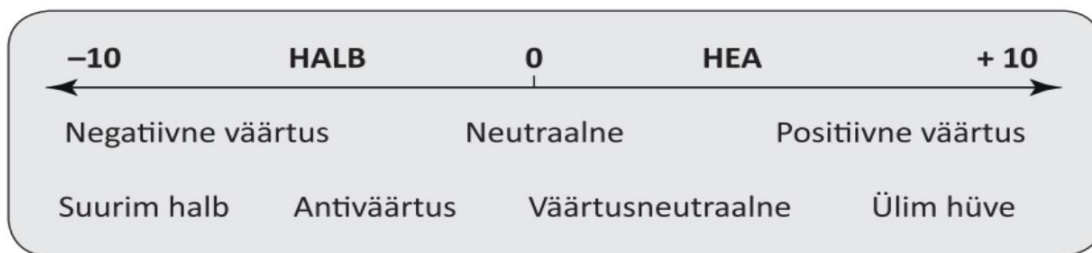
Kuid enne kui saame sääraseid küsimusi vaadelda, on vaja võtta tarvitusele mõned eristused ja määratleda mõned terminid.

On vähemalt neli erinevat egoismi tüüpi: psühholoogiline egoism, personaalegoism, individuaalne eetiline egoism ja universaalne eetiline egoism. Need võib ligikaudu määratleda järgmiselt:

1. *Psühholoogiline egoism*. See on doktriin, mis väidab, et me teeme alati selle teo, mis meie arvates on kõige paremini kooskõlas meie omahuviga; st meil pole teist valikut kui olla isekas. Meid ei saa motiveerida mitte miski muu peale selle, mida me usume kaasa aitavat oma huvidele. Mina edendan alati oma huvisid, ja teie edendate alati oma huvisid.
2. *Personaalegoism*. See on seisund, kus ollakse isekas valiku alusel. Ma lihtsalt otsustan alati pidada silmas omaenda huvisid, sõltumata sellest, mis juhtub kellegi teisega. Sün pole tegu järelekaalutud otsustusega selle kohta, mis on õige või väär või kuidas peaks olema. Niisugusel kujul pole see tegelikult üldsegi eetiline teooria, vaid kõike muud välistava enesearmastuse fenomenaaalseisund. Säärast egoismi vormi võiks nimetada "fenomenaaletotismiks" ehk lihtsalt isekuseks.
3. *Individuaalne eetiline egoism*. See on seisukoht, et igaüks peaks teenima minu parimaid huvisid. Erinevalt personaalegoismist ehk fenomenaaletotismist näeb individuaalne eetiline egoism ette, et teised teenigu mind (kõnelejat). Niisugune vaade pretendeerib sellele, et olla moraaliteooria, mis kohustab teisi pidama silmas ennekõike minu huvisid. Ka see on isekuse versioon, mis aga pretendeerib moraalsele autoriteedile.
4. *Universaalne eetiline egoism*. See on seisukoht, et igaüks peaks alati tegema neid tegusid, mis kõige paremini teenivad tema enda parimaid huvisid, isegi kui see on vastuolus teiste huvidega.

Asugem nüüd järgemööda vaadelda kõiki neid seisukohti, alustades psühholoogilisest egoismist.

Aksioloogia skeem (Pojman 2005: 112)

Iseseisvaks mõtlemiseks

Vaata aksioloogia skeemi ning mõtle, kas:

- a) egoism (omahuvi) on suurim halb?
- b) altruism (isetus) on ülim hüve?